

סימן לה

- המיקום המדויק של "בין השיניים"

הכרת האנטומיה הגניטלית כמפתח להבנת חז"ל

ראשי פרקים:

- פרק א – תיאורי מערכת הרבייה בדברי חז"ל ובספרי הפוסקים
- פרק ב – הבדלים בתיאור המציאות של הנרתיק
- פרק ג – מקור המושג בין השיניים במסכת נדה
- פרק ד – הגדרה אנטומית של "בין השיניים"
אנטומיה של אברי הרבייה
הפה החיצוני של צוואר הרחם
היעלמות צוואר הרחם בזמן לידה
- פרק ה – "בין השיניים" בראשונים ובדברי הפוסקים
שיטת רש"י
שיטת הרמב"ם
ראשונים המשוים את שיטת ר' יוחנן לתנא דברייתא
שיטות פוסקים אחרונים
- פרק ו – סוגיית יולדת ופולטת
- פרק ז – רגע הלידה לעניין פדיון בן יוצא-דופן שראשו ירד לפרוזדור, ולעניין מועד הברית
- פרק ז – סיכום

פרק א. תיאורי מערכת הרבייה בדברי חז"ל ובספרי הפוסקים

דברי הגר"א על חשיבות ידיעת חכמת הטבע להבנת התורה "כי התורה והחכמה נצמדים יחד"¹, באים לידי ביטוי מעשי מאד בסוגיות הקשורות לאנטומיה של מערכת הרבייה בגברים כמו גם בנשים. להכרת המציאות האנטומית והפיזיולוגית של אברי הרבייה באישה יש משמעות הלכתית רחבה הנוגעת להרבה הלכות מעשיות: איסור והיתר בהלכות נדה, מועד ברית מילה בחול ובשבת, דיני טומאה וטהרה, ועוד. משום כך מופיעים במקורות תיאורים מפורטים של אברי הרבייה באישה. התיאורים מובאים במשנה ובגמרא, וכן בספרי הפוסקים החל מראשוני הראשונים ועד אחרוני האחרונים².

1. דברי הגר"א "כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד". הובאו על ידי הרב ברוך שיק משקלוב (אחינו של בעל השאגת אריה) במבוא לתרגום העברי לספר "יסודות" של אוקלידס (האג, תק"מ).

2. נדה פרק ב, משנה ה; בגמרא בבלי וירושלמי שם; בראשונים על אתר; בבלי נדה, מא-מב; רבנו חננאל על ב"ב כד, א (הובא בסיני כרך כג, ניסן תש"ח ולעיל בסימן לד, בפרק א);

לעיתים יש הבדלים מהותיים בין התיאורים השונים. בחלק מהמקרים התיאורים נסמכים במפורש על חוות דעת מקצועיות שחכמי ישראל קבלו מרופאי דורם. המאירי, למשל, אחרי ביארו את משנת "משל משלו חכמים באשה" (נדה יז, ב) סיכם את דבריו:

"זה ביאור המשנה ופסק שלה, ובביאורה אתה מבין מה שבא בסוגיא בביאור תכונת בניני האיברים. ואע"פ שאין דברינו מסכימים עמהם מכל וכל ולא עם דברי המפרשים, כך הסכמתי בו עם קצת חכמי הרפואה הבקיאים בניתוח האיברים וציורם".

החת"ם סופר בחידושו למסכת נדה (י"ח, א) כתב וז"ל:

"אחרי החקירה מפי ספרים וסופרים חכמי וספרי הניתוח, אי אפשר לנו להכחיש המציאות שאינו כפירש"י ותוס' וציור מהר"ם לובלין, ואין לנו אלא מ"ש הרמב"ם בחיבורו ובפ"י המשנה, אלא ששם בפ"י המשנה יש איזה גמגום בסופו... ולכן לא הטרחתי כלל בביאור דברי רש"י ותוס' בשמעתין כי אי אפשר להולמן לפי המציאות האמיתי ואתה דע לך עכ"ל.

וכן כתב בשו"ת חת"ס יו"ד סי' קסז וז"ל:

"אבל אחר בקשת המחילה מרבותינו הקדושים לא צדקו דבריהם בזה, כי האמת עם הרמב"ם כאשר יעיד הנסיון עפ"י חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו מספרי בני ישראל, כמו מעשה טוביה וספר שבילי אמונה וכו'. ויש לפני עוד ספרים מדויקים מרופאים מומחים אשר לא מבני ישראל המה, בכמה וכמה ציורים, כולם יעידון ויגידון כהרמב"ם ז"ל, ומיניה לא נזוע, גם שאלתי לרופאים..." עכ"ל.

בימי המשנה, הידע הרפואי-כירורגי הנוגע למערכת רבייה נקבית היה רחב יותר מאשר בתקופת הראשונים כולל מהידע בימיו של הרמב"ם. לדוגמא: במשנה במסכת בכורות³ מוזכרת האפשרות של לידה נרתיקית (וגינלית) באדם ובבהמה, לאחר שבלידה קודמת הוצא וולד בחתך קיסרי ("יוצא דופן והבא אחריו" בלשון חז"ל). אפשרות כזו לא היתה ידועה בימיו של הרמב"ם⁴. דוגמא

רמב"ם, איסור"ב פ"ה, ב-ד; בית יוסף, יו"ד קצו; שו"ת משאת בנימין סי' מט; שו"ת הב"ח החדשות סי' לז; סדרי טהרה סי' קצד, כו; חידושי חת"ם סופר, נדה יח, א; שו"ת חת"ם סופר יו"ד קסז; חזון אי"ש, יו"ד, נדה צב, כח; הרב שלמה זלמן אויערבאך, הצעה לתקנת נשים בעניני נדה, נועם ז, קלד-קעד; הרב מנחם מנדל כשר, על ההצעה לתקנת נשים בעניני נדה, נועם ח, רצג-שמט; שיעורי שבט הלוי הלכות נדה, קפג ב; נשמת אברהם ח"ב יו"ד הקדמה להלכות נדה; ספר עמק הלכה – אסיא, חלק א, עמ' 217-220 עם הערות העורך; הרב פרופ' יהודה לוי, משל משלו חכמים באשה, ספר אסיא יא, עמ' 341-348; מ' הלפרין, על משמעות המושג "רחם" בלשון חז"ל ו"אוטם רחם" בלשון הפוסקים, ספר אסיא יא, עמ' 349-353 (לעיל בסימן לד) ועוד.

3. בבהמה: בכורות פ"ב משנה ט; באדם: פ"ט מ"ב.

4. פיהמ"ש לרמב"ם, בכורות פ"ט מ"ב.

נוספת: ניתוח כריתת רחם בבהמות היה ניתוח שכיח במצרים בתקופת המשנה⁵, והוא בוצע באופן שגרתי על כל פרה או חזירה שנמכרה במצרים למטרת יצוא, בעוד בתקופת הראשונים ניתוח מהסוג הזה כנראה לא היה ידוע. אין פלא, איפוא, שנשארו קשיים גם בפרשנותו של הרמב"ם לתיאור אברי הרביה בדברי חז"ל, ובהשוואתה למציאות⁶.

בשנת תשכ"ה הוסיף הרב מנחם מנדל כשר וכתב:

"והנה מזמנו של החת"ס עד עכשיו, באלה המאה וחמישים שנה המציאו כלים מכלים שונים, שנותנים אפשרות להשיג ציורים אמיתיים לאלפים ורבבות כדי לברר לצרכי ניתוח כל פרט קטן שבאברי האשה והאיש בחייהם. ודברים שלא היו ידועים בזמנו של החת"ס ז"ל, עכשיו גלויים וידועים. ולעמוד על בורין של העניינים דברתי עם הרבה רופאים מומחים גדולים במקצוע זה⁷, והמה הדריכוני והסבירו לי הציורים והתמונות שבספרי ניתוח, ונתבררו לי הרבה ספקות ופקפוקים שאי אפשר להבינם מתוך הכתב, אך ורק מתוך המציאות. ...נוכחתי לדעת שיש דברים תמוהים בספרי האחרונים בעניינים אלה, משום שלא היה ברור להם מצב האברים בגוף כמו שכתב החת"ס ולכן נכשלו בפירושים לא נכונים שהם נגד המציאות".

עוד המליץ רמ"מ כשר שם:

"ונחוץ היה שתלמידי חכמים גדולים ביחד עם רופאים מומחים ויראי שמים יתמסרו לעבודה כזו לערוך ספר על כל הלכות נדה, ולברר הספיקות והפלוגות על פי מה שנתגלה בימינו על ידי המצאות שונות, מה שאי אפשר היה לדעת עד היום"⁸.

בשער זה תבורר הבנה אנטומית של מיקום "בין השניים" והמשמעות ההלכתית הנובעת מהבנה כזו.

פרק ב. הבדלים בתיאור המציאות של הנרתיק

הבדל משמעותי מאד בין תיאורי מציאות שונים בספרות ההלכה העדכנית, מובא בדוגמא הבאה. גם בספר שיעורי שבט הלוי, וגם בהקדמה להלכות נדה של ה"נשמת אברהם" מופיע תיאור אנטומי-הלכתי חשוב של אברי הרביה באשה. בנקודה אחת יש הבדל מהותי מאד בין שני התיאורים, הבדל שחובה לעמוד עליו ולבארו.

5. בכורות פ"ד משנה ד.

6. נשמת אברהם, שם. ראה גם בפרקי משה מאמר א, 64.

7. רמ"מ כשר הזכיר כאן לטובה את ידידו "הגדול בתורה איש האשכולות, אחד מגדולי הרופאים בארה"ב ד"ר דב הימן". ראה להלן פרק ד, את פרשנות ד"ר הימן לבין השיניים.

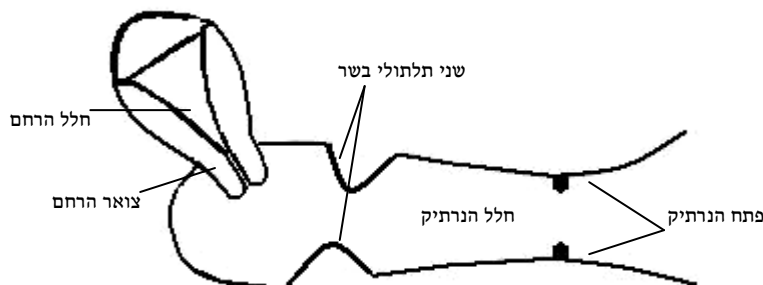
8. נועם ח שם בעמ' שטו-שטז.

בשיעורי שבט הלוי על הלכות נדה (סי' קפג, ס"ק ב) נכתב:

"המקור איננו בית הערוה עצמו, אלא בתחילה [מהצד החיצוני] נמצא מקום שנקרא בית הערוה, ובלשון חז"ל מקום התורפה, ואח"כ [יותר פנימה] יש כעין פרוזדור שהוא מקום ארוך, ואח"כ מקום הנקרא בין השיניים שבו מתחלק הפרוזדור ע"י שני תלתולי בשר, מן השיניים ולחוץ הוא חלק הפרוזדור, והוא בית החיצון, ומן השיניים ולפנים הוא כלפי המקור והוא פרוזדור הפנימי,

ולפנים מזה בעומק לצד הגב יש אבר שהוא כעין פרי אגס שרחב למעלה ויש לו צואר והוא הנקרא מקור, כי שם הוא מקור הדם, וכן נקרא חדר או רחם⁹, והדם מתאסף שם... ובזמן ראייתה נפתח הפתח של צואר הרחם והדם יוצא, ...וברחם נוצר הולד... ולרחם יש שני פתחים, אחד בסוף הצואר כלפי הפרוזדור, ואחד בכניסה מהרחם לצואר הרחם.

והדם יוצא מהגוף לכיס הרחם שהוא המקור, ומשם לצואר הרחם ונכנס לפרוזדור הפנימי באשה, ועדין הוא רחוק מהציאה, וכל זמן שלא הגיע לפרוזדור החיצון אינה טמאה, רק כשהגיע מצואר הרחם לפרוזדור החיצון שהוא מן השיניים ולחוץ טמאה מן התורה, וזה שנקרא ראייה. ע"כ.

תרשים 1: תרשים סכמטי של נרתיק/פרוזדור ע"פ שבט הלוי
היחס בין גודל הנרתיק לגודל הרחם מוטה כאן מעט לטובת הנרתיק

לעומת זאת בנשמת אברהם, חלק ב' בהקדמה להלכות נדה נכתב:

"הרחם הוא אבר חלול, בעל קירות שריריים עבים, דומה לאגס שטוח והפוך. לגוף הרחם, בחלקו העליון, נפתחות בשתי זוויותיו שתי החצוצרות המובילות מהשחלות לרחם.

צואר הרחם פתוח לרחם דרך פיו הפנימי ולנרתיק דרך פיו החיצון, ובולט ונכנס לתוך חלל הנרתיק. התעלה הפנימית של צואר הרחם פתוחה בדרך כלל כשלושה מ"מ, ונפתחת יותר בעת הוסת והרבה יותר בעת הלידה".

"הנרתיק הוא שריר חלול, העוטף בקצהו העליון את צואר הרחם, וקצהו התחתון מהווה פתח אל חצר הפות (היינו השטח שמסביב פי הנרתיק בחוץ – "אותו מקום"), קצהו העליון מתקמר בדמות כיפה ומקיף את צואר הרחם מכל הצדדים, רק בחלקו התחתון של הצואר. בקצהו התחתון, מהווה הנרתיק כעין קמט הסוגר במידה פחות או יותר שלמה את פתח הנרתיק לחוץ, והוא הנקרא בתולים.

השופכה עוברת מכיס השתן, הנמצא לפני הרחם, על פני הקיר הקדמי של הנרתיק. כשהאשה שוכבת פרקדן, הפתח לכיס השתן נמצא למעלה בחצר הפות וקרוב לדופן הבטן, ומתחתיו הפתח לנרתיק, ומתחת לפתח הנרתיק ומחוץ לפות נמצא פי הטבעת" ע"כ.

תרשים מס' 2: תרשים סכמטי של נרתיק/פרוזדור ע"פ הנשמת אברהם
היחס בין גודל הנרתיק לגודל הרחם מוטה כאן מעט לטובת הנרתיק

חשוב לשים לב להבדל המרכזי: בתיאורו של הנשמת אברהם הנרתיק הוא מעין צינור שרירי הפתוח רק מצדו החיצוני. הצינור מתחיל בקרום הבתולים החיצוני ומסתיים בחלקו הפנימי הכיפתי הסגור, מעבר למקום כניסת צואר

הרחם לנרתיק. הנרתיק לפי תיאור זה מורכב ממדור יחיד, ללא מחיצות, בליטות, או תילתולי בשר המחלקים אותו לחלקים נפרדים.

לעומת זאת בתיאורו של בעל שבט הלוי, הנרתיק/פרוזדור מחולק על ידי בליטות – "שני תלתולי בשר" (שהם מין מחיצה לא שלמה) לשני חלקים: "פרוזדור חיצוני" ו"פרוזדור פנימי", כשמעיקר הדין דם נדה מטמא רק לאחר שכבר יצא מן הפרוזדור הפנימי אל הפרוזדור החיצוני.

ראוי להדגיש כי תיאור הנשמת אברהם מתאים בדיוק למציאות המוכרת לכל רופא, במיוחד לרופאי הנשים שמסתכלים בעבודתם היום יומית בחלל הנרתיק של נשים לצורך אבחנה רפואית בצואר הרחם ובנרתיק. לעומת זאת, תיאורו של שבט הלוי בנקודה זו איננו מתאים כלל למה שמכירים רופאי נשים.

כפי שיובא להלן יש בסיס לשני התיאורים הללו בספרי ההלכה, כששניהם מתאימים לפרשנויות שונות למושג "בין השיניים". עצם המושג "בין השיניים" מובא בהגדרת רבי יוחנן את הגבול הפנימי של "הבית החיצון" המוזכר במשנה (נדה פ"ה, מ"א).

פרק ג. מקור המושג בין השיניים במסכת נדה

המשנה נדה פ"ה מ"א, קובעת כי "כל הנשים מיטמאין בבית החיצון". כלומר: דם נדה אוסר עם כניסתו לבית החיצון גם בטרם יצא אל מחוץ לגוף. מהו בדיוק "הבית החיצון"? בכך דנו תנאים ואמוראים במסכת נדה. על שאלת הגמרא מא, ב: "הי ניהו בית החיצון?" מובאות שלש הגדרות:

הגדרה ראשונה. הגדרתו של ריש לקיש: כל שתינוקת יושבת ונראית. הגדרה זו מתאימה למבוא הנרתיק – "חצר הפות" בשפת ימינו – vestibulum vaginae בלטינית. הכוונה לאיזור הכמעט חיצוני של אבר המין הנשי, מאזור בין השפתיים הקטנות ועד מקום הבתולים שממנו מתחיל הנרתיק. (ראה נשמת אברהם בהקדמה להלכות נדה, ובמאמרו של פרופ' יהודה לוי, הע' 2 לעיל). פרשנותו של ריש לקיש מזכירה מאד את הגדרת "הבית החיצון" במרחץ הרומי שהיה מצוי בימי חז"ל, ומוזכר בגמרא ובפוסקים. ה"בית החיצון" [המבוא של המרחץ] בלשון חז"ל קרוי בלטינית vestibulum balnearum¹⁰.

הגדרה מאד-מקילה זו של ריש לקיש, שדם הנידה מטמא רק כאשר הוא יוצא מן הנרתיק, ומגיע אל מבוא הנרתיק, נדחתה ע"י ר' יוחנן בטענה שלבית החיצון אמור להיות לפחות דין של "בית הסתרים" לעניין מגע טומאה, בעוד שלפי הגדרת ריש לקיש, ה'בית החיצון' איננו נסתר מספיק.

10. William Smith Roman Baths (Balneae) from "A Dictionary of Greek and Roman Antiquities", pub. John Murray, London, 1875.

הגדרה שניה היא הגדרתו של ר' יוחנן: "עד בין השיניים". בביאור הגדרה זו נחלקו הראשונים והאחרונים, ועל כך נסוב הדיון בשער זה.

הגדרה שלישית של מקום 'הבית החיצון' מובאת בברייתא והיא הפשוטה שבהגדרות. "במתניתא תנא: מקום דישה". הגמרא מבהירה: "מאי מקום דישה? אמר רב יהודה: מקום שהשמש דש".

המקום שהשמש דש קרוי בימינו "נרתיק", "לדן" או "וגינה" בלועזית. המקום ברור מבחינה אנטומית, כמבואר בתרשים 2 ובדברי הרמב"ם בפירוש המשנה נדה פ"ה מ"א. כך משמע גם ביד החזקה איסור"ב ה, ד: "ובשעת גמר ביאה האבר נכנס בפרוזדור ואינו מגיע עד ראשו שמבפנים אלא רחוק ממנו מעט לפי האצבעות"¹¹. לפי משמעות דברי הרמב"ם אבר התשמיש יכול להכנס פנימה אל מעבר למקום כניסת צואר הרחם לנרתיק¹², ויש אצבעות היכולות לדוש בשלב זה או אחר בכל הנרתיק¹³. אם זו המציאות, הרי שהנרתיק שאין בו בליטות ותלתולי בשר שמחלקים אותו לנרתיק פנימי וחיצוני, כולו מהווה מקום לדישת השמש. הווי אומר, כל הנרתיק מוגדר בפשטות כ"מקום דישה".

מכאן שעל פי תנא דברייתא כל הנרתיק מוגדר בפשיטות כבית החיצון, לכן ברגע שיצא דם מצוואר הרחם לבית החיצון, דהיינו לכל מקום בנרתיק, האשה טמאה ונאסרת על בעלה. בפשטות, הסברו של ר' יוחנן למושג הבית החיצון

11. הרמב"ם רומז לדברי חז"ל שאין כל האצבעות שוות (פסחים קיב, ב; נדה סו, א), והוא מפרש את השונות עליה דברו חז"ל גם כשונות באורך האצבעות.

12. שר"ת ה"ח החדשות, סי' לד, ד"ה "ואומר אף". הב"ח מוסיף שם "ובודאי לא יחלקו בזה המפרשים עם הרמב"ם בענין מקום הכנסת האבר היכן הוא, דודאי שלא יחלקו במציאות מה שאפשר לעמוד עליו בנסיגה". עכ"ל.

13. במחקרים בני ימינו נמצאו אורכים ממוצעים בין 13 ל-15 ס"מ של אבר בזמן קישוי, וגם אורכים של 20 ס"מ אינם נדירים. במילים אחרות, אמנם רבים אינם מגיעים בזמן דישה עד קצהו הפנימי של הנרתיק, מיעוט ניכר מגיע. מציאות זו מכריחה להבין את דברי הברייתא כך שמקום דישת השמש הוא הנרתיק כולו. שהרי אף כי עומק החדירה של השמש משתנה מאדם לאדם ("לפי האצבעות") הווי אומר: בחלק קטן מהמקרים השמש מגיע עד סוף הנרתיק ובמקרים רבים הוא יכול להגיע כמעט עד סוף הנרתיק.

עוד חשוב לדעת כי פרט לזמן תשמיש, הנרתיק מכווץ ואז אורך הנרתיק קצר מאורך שמש ממוצע בשעת קישוי. האורך הממוצע של הדופן העליונה של הוגינה מן הפתח ועד צואר הרחם הוא כ-7.5 ס"מ (Gray's Anatomy, 35th edition, p. 1362, Longman 1973), כשברוב הנשים צואר הרחם נמצא סמוך לקצה הפנימי של הנרתיק. גם רופאי הנשים הרגילים לבדוק בדיקה בי-מנואלית (דו ידנית או "בדיקה פנימית" בשפה העממית) באצבעותיהם, יודעים שצואר הרחם מצוי בתנאי הבדיקה במרחק אורך אצבע מהפתח. בעוד שבשעת תשמיש הנרתיק מתארך עד מעבר לאורך של רוב אצבעות הבדיקה.

בכל אופן, מאד לא מסתבר לפרש את הגדרת הברייתא כהגדרה המתייחסת לאיזו נקודה עמומה ולא מסויימת, או נקודה ממוצעת אליה מגיע שמש ממוצע בזמן תשמיש, כשפנימה לה המקום כבר לא מוגדר כמקום דישה, אף שיש שמשים לא מעטים הדשים בו. בודאי שקשה לקבל פירוש כל כך דחוק כשיש הסברים אחרים המאירים את דברי חז"ל בבהירות וראה להלן סוף פרק ז.

איננו אמור לסתור את פירוש התנא דברייתא¹⁴. וכך הם דברי ר' יוחנן על"פ הגמרא שם בביאור המושג "הבית החיצון":

"אלא אמר רבי יוחנן: עד בין השיניים".

איבעיא להו: בין השיניים. כלפנים או כלחוץ?

ת"ש. דתני רבי זכאי: עד בין השיניים, ובין השיניים עצמן – כלפנים".

פירוש הדברים שמפתח הנרתיק עד "בין השיניים" המקום מוגדר כ"בית החיצון" שהימצאות דם נדה בו מטמאה ואוסרת. והחל מבין השיניים ופנימה לכיוון המקור, המקום לא מוגדר כבית החיצון אלא כמדור פנימי יותר, אשר הימצאות דם בו איננה מטמאה ואיננה אוסרת.

מההנחה שר' יוחנן לא פליג אתנא דברייתא, מתחייב שבין השיניים איננו מחיצה או בליטות בתוך הנרתיק, אלא הוא אזור פנימי יותר. אם כן צריך בירור מהו אותו אזור אנטומי פנימי הקרוי בין השיניים?

פרק ד. הגדרה אנטומית של "בין השיניים"

אם המציאות מראה כי הנרתיק לא מתחלק לשני מדורים – פנימי וחיצוני – אזי מהי הגדרת בין השיניים?

מסתבר כי דווקא הכרת המציאות מאפשרת לקבל תשובה ברורה: בין השיניים הוא החלל הפנימי של תעלת צוואר הרחם.

הגדרה זו מתבססת על המציאות של תעלת הצוואר, המזכירה מערכת שיניים בתוך פה סגור – ראה תרשים מס' 3. לפי הגדרה זו מובנים בפשוטם דברי חז"ל בנושא. הגדרה אנטומית זו גם תומכת בהנחה שרבי יוחנן לא חולק על תנא דברייתא וגם הוא סובר שכל הנרתיק הוא 'הבית החיצון' המוזכר במשנה.

אנטומיה של אברי הרבייה

הרחם (uterus) הוא אבר חלול בעל קירות שריריים עבים, דומה לאגס שטוח והפוך, ומתחלק מבחינה אנטומית ופיזיולוגית לשני חלקים:

החלק הראשון – גוף הרחם בלשון ימינו, שבתוכו מושרש ומתפתח העובר, "הוא הנקרא מקור, והוא שדם נדה וזבה יוצא ממנו וקוראין אותו חדר לפי שהוא לפני ולפנים" (רמב"ם איסור"ב ה, ג).

14. אמנם אין הכרח לומר שר' יוחנן לא חלק על תנא דברייתא. שהרי ריש לקיש בודאי חלק על תנא דברייתא, ובכל זאת טענתו של רבי יוחנן על ריש לקיש היתה טענה עניינית ולא מחמת הסתירה לתנא דברייתא. לכן זו רק הנחה, אף שהיא מקובלת על רוב הראשונים. וראה בשו"ת ה"ח החדשות סי' לד, ש"אפשר דאותם המפרשים... דעתם לפסוק כאוקימתא דר' יוחנן" ולא כתנא דברייתא" (עי"ש הסבר נוסף המבדיל בין "מקום דישא" ל"מקום הגעת האבר בגמר ביאה". ההסבר הנוסף צ"ע מהמציאות, ראה הערה 13 לעיל).

החלק השני – צוואר הרחם בלשון ימינו, שבו נאגר חלק מהזרמה אחר תשמיש, וממנו יוצאות קבוצות של תאי זרע לכיוון חלל הרחם ומשם לחצוצרות, בנסיון לפגוש ביצית שבוייצה ונשאבה לחצוצרה. תעלת צוואר הרחם מופרדת מחלל הרחם על ידי הפה הפנימי של הצוואר, והיא מופרדת מן הנרתיק על ידי הפה החיצוני של הצוואר (ראה תרשים מס' 3). מבחינה היסטולוגית (הרכב התאים המצפים את תעלת הצוואר) שונה צוואר הרחם מגוף הרחם בכך שהתאים המצפים את תעלת הצוואר שונים לחלוטין מהתאים המצפים את חלל הרחם.

בנוסף, הדופן הפנימית של תעלת צוואר הרחם מורכבת משני קפלים אורכיים – מעין רכסים – קדמי ואחורי, שמהם יוצאות בליטות קצרות, מעין שיניים או חוטרים קצרים. המבנה הזה של צוואר הרחם ידוע לרופאים מזה דורות רבים. כשחוקרי האנטומיה בחנו את מבנה הדפנות של תעלת צוואר הרחם, הקפלים עם הבליטות היוצאות מהן ("השיניים"), המבנה הזה הזכיר להם מין שיח ירוק-עד הקרוי "עץ החיים" או בלטינית: *arbor vitae*, (ראה תמונה מס' 1)¹⁵.

תמונה מס' 1: ענפים של צמח "עץ החיים" *Thuja occidentalis*

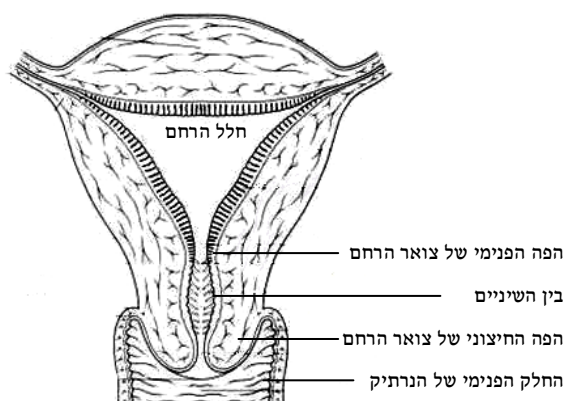
משום כך כינו חוקרי האנטומיה את המבנה של תעלת הצוואר: "עץ החיים של הרחם" (*arbor vitae uteri*)¹⁶. למעשה, המבנה הזה של הבליטות היוצאות

15. השם המדעי של הצמח הוא *Thuja occidentalis*, כשהשם *arbor vitae* – עץ החיים – ניתן לו בשנת 1601 ע"י חוקר הטבע הצרפתי-גרמני Carolus Clusius (or Charles de l'Escluse). (1526-1609).

16. "The wall of the canal presents an anterior and a posterior longitudinal ridge, from each of which proceed a number of small oblique columns, the palmate folds, giving the appearance of branches from the stem of a tree; to this arrangement the name *arbor vitae uteri* is applied. The folds on the two walls are not exactly opposed, but fit between one another so as to close the cervical canal." *Gray's Anatomy*, 35th edition (Longman 1973) p. 1357.

משני הרכסים, מזכיר מאד גם מערכת שיניים בתוך פה סגור (בולט בתרשים מס' 3)¹⁷. מאחר והמבנה של תעלת הצואר ניתן לצפיה בעין עירומה ללא מכשירי הגדלה, סביר מאד שהיה מוכר לחכמי הרפואה וחכמת הניתוח בימי חז"ל שבצעו גם ניתוחי גוויות, וכמבואר בפרק א לעיל.

מכאן שחלל תעלת צואר הרחם (arbor vitae uteri) מתאים מאד להגדרת "בין השיניים" בדברי רבי יוחנן¹⁸, בהתאמה לשיטת תנא דברייתא. הדברים מתאימים גם להבנת החזון אי"ש בשיטת הרמב"ם שבין השיניים הוא 'פתח המקור', ולדברי הסמ"ע, הב"ח והחת"ס שלהלן בפרק ה.

תרשים מס' 3: תמונת חתך של רחם וצואר רחם.
בולט מאד איזור ה arbor vitae uteri – "בין השיניים" – בתעלת הצואר

לאור האמור מובנת היטב בעיית הגמרא מהו דין הדם המגיע לבין השיניים. זוהי שאלה עקרונית חשובה ומעניינת. השאלה נובעת ממקומו האנטומי של צואר הרחם אשר מצד אחד מבחינה חיצונית הוא חלק מאיבר הרחם בדומה לצואר פרי האגס שהוא חלק מהאגס, אך מהצד השני מבחינת מבנהו הפנימי הוא שונה

17. מקור תרשים מס' 3: *Anatomy and Physiology for Midwives* By Jane Coad & Melvyn Dunstall (publisher: Elsevier Health Sciences, 2001) p. 45.

18. זו איננה הדוגמא היחידה בה רבי יוחנן משתמש בהגדרה מדעית של חכמי זמנו להבהרת מושגים המוזכרים במשנה. בברכות מ, ב, ובע"ז, יד, א, מובאת הגדרתו של ר' יוחנן ל"בנות שוח" המוזכרות כמה פעמים במשנה. ר' יוחנן מגדירן שם כ"תאני חיזורתא" דהיינו "תאנים לבנות". כבר הוכיחו החוקרים כי אין הכוונה לסוג של תאנים, שהרי אין שום סוג של תאנים שתכונותיהן מתאימות או אפילו מתקרבות לתכונות בנות שוח המוזכרות במשנה. אלא הכוונה היא לפירות אילן ידוע ששמו ברומית תורגם מילולית ל"תאנים לבנות", ושתכונותיו מתאימות באופן מלא לתכונות בנות שוח המוזכרות במשנה ובתלמודים. בכך גם מיושבות תמיהותיהם של הרבה ראשונים. ראה תוספתא כפשוטה, זרעים, עמ' 132-133, וביאורו של יהודה פליקס על מסכת שביעית, פרק חמישי משנה א, ושם בהלכה א.

לחלוטין ומופרד (ע"י הפה הפנימי) מחלל הרחם. דם הנידה מקורו בחלל הרחם ולא בצואר הרחם, מקום גידולו של העובר הוא ברחם ולא בצואר הרחם, וסוג התאים המצפים את חלל הרחם שונים מהתאים המצפים את תעלת הצואר. על כל פנים, מסקנת הגמרא ברורה: יציאת דם מהרחם לתעלת הצואר (בין השניים) עדיין איננה אוסרת, עד ליציאת הדם מבין השניים לנרתיק – לבית החיצון.

הדברים מפורשים לכאורה ברש"י כא, ב, ד"ה "שמטמאה בפנים כבחון – מאחר שיצא [הדם] מהמקור לפרוזדור והעמידו כתליה, מיד היא מטמאה, משא"כ בזב ובעל קרי דאין מטמאין עד שתצא טומאתן לחוץ".

[מבחינת הלכות הרגשה, בספרי הפוסקים מובאות כמה אפשרויות: הרגשת פתיחת המקור, הרגשת זיבת נוזל מהמקור לנרתיק, או הרגשת וסת הגוף¹⁹. כולן רלבנטיות כאן, ואכמ"ל.]

הפה החיצוני של צואר הרחם

ראוי להוסיף כי צורת הפה החיצוני של צואר הרחם משתנה אחרי הריון בין אם נסתיים בלידה ובין אם נסתיים בהפלה. לפני ההריון הראשון של האישה הפה החיצוני של צואר הרחם הוא נקב עגול ודק כמו נקב העוקץ של פרי אגס טרי. הנקב העגול הזה איננו ניתן להרחבה בלא הפעלת כוח ממשי.

אחרי לידה, הפה החיצוני של הצואר מתארך ומתרחב לצדדים, והוא מורכב אז מ"שפה עליונה" ו"שפה תחתונה" הניתנים להפרדה ופתיחה כמעט ללא הפעלת כוח, ובצידם הפנימי של השפתיים הללו מתחילות "השיניים". לאור האמור מסתבר מאד כי "בין השיניים" האמור בהלכה כולל את כל תעלת צואר הרחם החל משפתי הפה החיצוני של צואר הרחם עד לפה הפנימי של צואר הרחם, ובהבנה זו מתישבות טענות רבות.

כך בדיוק אמר לי החכם יר"א הרופא פרופ' דוב הימן זצ"ל, לפני עשרים שנים בקירוב. הוא הדגיש שאין לו ספק כי החלל הפנימי של תעלת צואר הרחם, בלעז *arbor vitae uteri* – הוא הוא "בין השיניים" האמור בהלכה. דבריו מתאימים מאד לאמור למעלה. דפח"ח וראה הערה 7 לעיל.

הערה חשובה על השינוי שחל בצואר הרחם לקראת לידה.

לקראת לידה מתרחשים שני שינויים עיקריים בצואר הרחם. השינוי האחד – פתיחה. צואר הרחם נפתח בהדרגה עד לפתיחה גמורה בקוטר של כ-10 ס"מ. השינוי השני – מחיקה. המחיקה מתרחשת בחלקה במקביל לפתיחה. בתהליך המחיקה צואר הרחם מתקצר בהדרגה מאורכו הראשוני של כ-3-4 ס"מ, עד שבגמר המחיקה הוא פשוט נעלם, ואז רוחב המחיצה המבדילה בין חלל הרחם לבין

19. ראה: הרב שלמה לוי, ההרגשה בזמן הזה, אסיא עג-עד, עמ' 128-138, תשס"ד.

הנרתיק (שהייתה קודם אורך הצוואר) נעשית דקיקה עד כדי פחות מעשירית מאורכו הראשוני של הצוואר.

פירושו של דבר שבשעת הלידה, כבר נמחק וכבר לא קיים יותר איזור בין השיניים, מכאן שעל פי הסבר זה לא ניתן לפלפל על מצב במהלך הלידה בו ראש העובר יוצא מתוך הרחם ונכנס לבין השיניים²⁰. שהרי בשעת יציאת ראש העובר מהרחם, הצוואר כבר נמחק ועוביו (= אורכה של תעלת הצוואר) התקצר לכקליפת השום. בעוד שלפני הלידה עובי הצוואר (שווה בקירוב לאורך תעלת הצוואר) היה כשלושה סנטימטרים.

פרק ה. "בין השיניים" בראשונים ובדברי הפוסקים

שיטת רש"י

רש"י נדה מא, ב, ד"ה "כמין שיניים" כתב:
 "כמין שיניים יש בתוך הרחם תלתולי בשר" עכ"ל.

אילו רש"י היה רגיל בשפת ימינו, היה ניתן לפרש כי מדובר בתלתולי בשר בצוואר הרחם דהיינו בין השיניים האנטומי – arbor vitae uteri, שגם בו ה"שיניים" הם תלתולי בשר עדינים. ואז גם דברי רש"י בדף מא היו מתאימים מאד לדבריו בדף כא, ב, ד"ה שמטמאה בפנים כבחון.

אולם מאחר ו"רחם" בלשון מקרא, בלשון חז"ל ובלשון הראשונים, כמעט תמיד משמעותו "נרתיק האישה"²¹ ולא ה"מקור" – הרחם בלשון ימינו, דברי רש"י בדף מא מתאימים דווקא לתיאור האנטומי התמוה שהביא בעל שבט הלוי, והם אכן המקור לו.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם איסור"ב ה, ב:

"כל הנשים מתטמאות בבית החיצון. ואע"פ שלא יצא הדם לחוץ אלא נעקר מן הרחם ולא שותת [אל מחוץ לנרתיק], הואיל ויצא מבין השיניים הרי זו טמאה ואע"פ שעדיין הדם בבשרה שנאמר 'דם יהא זובה בבשרה'. ועד היכן הוא בין השיניים? עד מקום שיגיע האבר בשעת גמר ביאה. ובין השיניים עצמו כלפנים".

20. ראה הרב שלמה זלמן אויערבאך, הצעה לתקנת נשים בעניני נדה, נועם ז', קלד-קעד, בעמ' קעא שם.

21. ראה סימן לד לעיל.

ראוי להוסיף כי גם הביטוי "צוואר הרחם" שמובנו הרפואי היום מקובל כחלק מ"האגס" הכולל את הרחם ואת צווארו, שימש בתקופת הראשונים ככינוי לנרתיק המהווה מבוא לרחם, כפי שכבר העיר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל במאמרו שם. לכן יש להזהר ולבחון לגופו כל מקום בו מוזכר המושג "צוואר הרחם" בספרי הפוסקים.

מדברי הרמב"ם ברור שהוא השווה את שיטת רבי יוחנן לשיטת תנא דברייתא בהבנת המונח "הבית החיצון" שבמשנה. כמו כן הרמב"ם לא מזכיר תלתולי בשר בנרתיק/פרוזדור. הרי ש"הרמב"ם מפרש שעד "מקום שהשמש דש" הוא בית החיצון, אבל עדיין נשאר מבית החיצון קצת לצד פנים"²² ולא כל האצבעות שוות.

וכן הבין המב"ט בקרית ספר, שם:

"כל הנשים מתטמאות בבית החיצון ואע"פ שלא יצא לחוץ אלא נעקר מן הרחם. דכתיב דם יהיה זובה בבשרה, משמע בתוך בשרה והיינו למטה מבין השניים".

מכאן ששיטת הרמב"ם מתאימה לתיאור האנטומי שבנשמת אברהם, על פיו אין מחיצה המחלקת את הנרתיק לחלק חיצוני וחלק פנימי. כך דייק גם החזון אי"ש (י"ד, צב, ס"ק כח) "ומ"מ מדלא הזכיר הר"מ פי' על בין השניים וכמו שפירש"י, נראה יותר שהוא פתח המקור ואין צריך לפרשו שכיניו מובן, עיי"ש. [לכאורה כך גם משמע מרש"י נדה כא, ב, ד"ה שמטמאה בפנים כבחוש, שהוזכר למעלה, ואכמ"ל].

ניתן איפוא להגדיר את המחלוקת כך: האם בין השניים הוא "פתח המקור" הפונה לנרתיק כדעת הרמב"ם, וכמתואר בתרשים 2 לעיל, או שבין השניים הוא חלק פנימי של הנרתיק, כשה"שניים" מפרידות בין הפרוזדור החיצוני (הבית החיצון) לבין הפרוזדור הפנימי, כדעת רש"י בדף מא, ב, וכמתואר בתרשים 1 לעיל.

מהגדרה זו נובע כי הראשונים הסוברים כי המקום אליו יוצא הדם מן המקור איננו "הבית החיצון" אלא מדור פנימי יותר של הנרתיק, הולכים לכאורה בשיטת רש"י. זו גם שיטת התוספות נדה מב, א, ד"ה אמאי (וכ"ה בתוס' הרא"ש על אתר)²³.

הראשונים המשוים את שיטת ר' יוחנן לתנא דברייתא

כאמור, הרמב"ם השווה את שיטת רבי יוחנן לשיטת תנא דברייתא בהבנת המונח "הבית החיצון" שבמשנה. וכ"כ המאירי בבית הבחירה (נדה מא, ב) כן משמע מהרא"ש בפסקיו (פרק ה, סי' א) שהביא להלכה גם את דברי רבי יוחנן וגם את דברי תנא דברייתא, וכן הוא בהלכות נדה לרמב"ן פרק ג אות א. כן הוא גם באורחות חיים (לר' אהרן ב"ר יעקב הכהן מלוניל) [נרבוה] שבפרובנס) הלכות נדה אות א, וכן הוא בלקט יושר (לרבי יוסף בן משה תלמידו המובהק של ר' ישראל איסרלין) חלק ב (יורה דעה) עמוד כב ענין א. וכ"כ בפשיטות הב"י י"ד ריש סי' קפג: "ומסיק בפרק יוצא דופן דבית החיצון הוי עד בין השניים... והיינו מקום שהשמש דש" עכ"ל.

22. לשון הבית יוסף, על טור י"ד, קצו, ו, סוד"ה ויש לשאול למצריכין לבדוק עד מקום שהשמש מגיע.

23. הרמב"ן בחידושיו כאן ניסח את דבריו בצורה שאינה חד משמעית וצ"ע.

בפשטות, אם מקום דישה כולל את כל הנרתיק, כמבואר בפרק ג לעיל, אזי כל הני ראשונים המשוים את שיטת ר' יוחנן לתנא דברייתא, אמורים לכאורה לסבור כדעת הרמב"ם שבין השיניים הוא "פתח המקור". שהרי רק כך ניתן להבין את ר' יוחנן כמי שאינו חולק על תנא דברייתא.²⁴

לעומת זאת, לרש"י בדף מא, הסובר שחלק פנימי של הנרתיק איננו בית החיצון, מאחר והמציאות מכריחה כי מקום שהשמש דש כולל את כל הנרתיק אף שיש בו חלק שהוא פנימי לבין השיניים, הרי שרבי יוחנן חלוק על תנא דברייתא. לר' יוחנן רק החלק החיצוני של מקום דישה נחשב כבית חיצון, בעוד תנא דברייתא ס"ל שכל מקום דישה הוא בכלל הבית החיצון.²⁵

שיטות פוסקים אחרונים

סמ"ע²⁶, ב"ח²⁷ וחת"ס סוברים ש"בין השיניים" מקומו בפתח המקור – הפה החיצוני של צואר הרחם, כאשר כל הנרתיק נחשב כבית החיצון.

לעומתם המשאת בנימין²⁸, הסדרי טהרה²⁹ וההולכים בעקבותיהם סוברים כדעת רש"י בדף מא וסיעתו שהנרתיק מתחלק לבית חיצון ולבית פנימי על ידי שיניים.

עיקר ראיתו של המשאת בנימין היא הקושיה:

"אם איתא דבין השיניים הוא פי האם, יקשה לן אמתני' דקתני כל הנשים מטמאין בבית החיצון אמאי קרי ליה הכא בית החיצון ובפרק כל היד קרי ליה פרוזדור דהא אידי ואידי חדא היא. וגם ר' יוחנן אמאי קרי ליה הכא בין השיניים הל"ל עד החדר שהוא לשון המשנה בפרק כל היד". עכ"ל.

אך קל ליישב את קושיותיו בפשיטות. שהרי הפרוזדור בלשון חז"ל לעיתים כולל את הנרתיק ולעיתים כולל רק את חצר הפות³⁰. ומאחר ולדעת ר' יוחנן

24. וכן מבואר גם בשו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן קסז, וז"ל: "...נמצא ש[עד] פה המקור הוא מקום שהשמש דש. ובגדה מ"א ע"ב אמר' [עד] בין השיניים היינו מקום דישה. מאי מקום דישה אר"י מקום שהשמש דש. אלמא דא ודא אחת היא ושם הוא מקום ההרגש כשנפתח פה"מ. ...ויעוי' לשון הרמב"ם שם הל' ב' ועד היכן הוא [עד] בין השיניים – עד מקום שיגיע אליו האבר בשעת גמר ביאה. ובהלכה ד' הנ"ל כ' ג"כ זה הלשון ובשעת גמר ביאה האבר נכנס וכו' כמו שהעתיקתי לעיל. א"כ הכל חד" עכ"ל.

25. לכאורה היה ניתן לפרש שבין השיניים מקומו בנרתיק מעבר למקום שהשמש דש, וכך באמת פירש הבית יוסף (ט"ו ד, קצו, ו, סוד"ה ויש לשאול למצריכין) את החולקים על הרמב"ם. אולם המציאות מקשה מאד לקבל פירוש זה, כי לא כל האצבעות שוות ואין ישתנה מקום בין השיניים באישה לפי האצבעות של בעלה? ועוד, כמובא בהערות 12-13 לעיל, נרתיק האישה מכווץ מאד שלא בשעת תשמיש, ואפילו אורך שמש ממוצע בעת קישוי גדול יותר מאורך הנרתיק שלא בשעת תשמיש. הרי שמקום שהשמש דש בתחילת תשמיש יכול לכלול למעשה את אורך הנרתיק כולו. הרי שהמציאות מונעת מלפרש כך, וכעין מש"כ החת"ס שהובא למעלה.

26. ר' יהושע פלק, הובאו דבריו בשו"ת משאת בנימין תחילת סי' מט.

27. שו"ת הב"ח החדשות סי' לד.

28. שו"ת משאת בנימין סי' מט.

29. סדרי טהרה סי' קצד, כו.

הבית החיצון במשנת נדה דווקא כולל את הנרתיק בניגוד להגדרת הפרוזדור במסכת בכורות מו, ב, לכן השתמשה משנת נדה בלשון אחרת שבדאי כוללת את הנרתיק, ולאפוקי מפירושו המיקל של ריש לקיש.

גם שאלתו השניה של המשאת בנימין איננה קשה כלל ועיקר, לאור ההבדלים הברורים בין החדר שהוא חלל הרחם, לבין בין השיניים שמקומם בצואר הרחם, וכמבואר בפרק ד' לעיל.

פרק ו. סוגיית יולדת ופולטת

משתי ברייתות נפרדות³¹ מתבאר שדין היטמאות 'בפנים כבחוך' נוהג לא רק בנדה, בזבה, אלא גם בפולטת ש"ז וביולדת. לגבי יולדת הגמרא מסבירה את המציאות הנדונה בלידה יבשה. ולכן פרט לשיטת ריש לקיש, צ"ל שהגדרת 'בפנים כבחוך' ביולדת שונה מהגדרת 'בפנים כבחוך' בנדה וזבה³². מהי בדיוק הגדרת "בפנים כבחוך" לגבי יולדת, מחייב, אם כן, עיון נוסף.

גם לגבי פולטת, הברייתא מובנת ביותר לשיטת ריש לקיש, בעוד שלשיטת ר' יוחנן ותנא דברייתא יש לדון אם הגדרת 'בפנים כבחוך' לגבי פולטת חייבת להיות שונה מהגדרת 'בפנים כבחוך' בנדה וזבה. הדיון שהוא גם רפואי וגם הלכתי אמור להתייחס לדין המשנה במקואות פ"ח מ"ד, על פיו כיבוד הבית לאחר תשמיש מאפשר טהרה בטבילה בלא חשש הלכתי לפליטה, לסוגיית הגמרא נדה מא, ב-מב, א ולדברי הראשונים על אתר. אמנם מדברי הרמב"ם, אבות הטומאה, ה, יא, מבואר כי הגדרת 'בפנים כבחוך' לגבי פולטת איננה שונה מהגדרת 'בפנים כבחוך' בנדה וזבה. הדיון שהוא כאמור גם רפואי וגם הלכתי, חורג ממסגרת זו ואכמ"ל.

פרק ז. רגע הלידה לעניין פדיון בן יוצא-דופן שראשו ירד לפרוזדור, ולעניין מועד הברית

נושא זה הקשור בטבורו לסוגייתנו, ראוי לסימן נפרד שיכתב אם יעזרני ה'. להלן מקורות עיקריים: סוגיית הגמרא, נדה מב, ב, ובראשונים שם; הנצי"ב בהעמק שאלה, שאילתא ט; סק"ה; נשמת אברהם חיו"ד (מהדורת תשס"ז) רסו, סק"ג, בשם לבושי שרד; שם שה, סק"ה, בשם חשב האפוד, ח"ב, קנ, בשם טהרת הבית ח"ב עמ' עז-פ, דברי הגר"י נויבירט בשם הגרש"ז אויערבאך (שלא כמנחת שלמה תנינא עח). וכן הורה לי הגר"ז גוסטמאן הלכה למעשה (אור

30. ראה נדה מב, ב, תוד"ה שהוציא, ולעיל בסימן לד.

31. הראשונה ברייתא בספרא סוף פרשת מצורע, הובאה בנדה מא, ב; והשניה בנדה מב, א.

32. נדה מב, ב, תירוך שני בתוד"ה שהוציא, ותירוך ראשון בתוס' הרא"ש שם. עיי"ש בחת"ס שהעיקר כתירוך זה של התוס'. ההגדרה המדויקת של 'פנים כחוץ' לענין טומאת יולדת נוגעת גם למועד ברית מילה בחול ובשבת. נושא זה נדון בפירוט בשער שני של עבודה ז.

לכ"ט אלול תשמ"ט) למול בשבת בירושלים תינוק שראשו יצא לאויר העולם 18 דקות או יותר אחרי שקיעת החמה בערב שבת (ולא לחוש ליציאת ראשו לפרוזדור קודם לכן).

פרק ח. סיכום

שיטת תנא דברייתא היא שהבית החיצון האמור לעניין טומאת נדה הוא "מקום דישה", דהיינו, על פי המציאות, כל הנרתיק בכלל ואין בו שני חלקים נפרדים פנימי וחיצוני. לשיטה זו אי אפשר לומר שדם היוצא מן הרחם לחלק הפנימי של הנרתיק עדיין לא מטמא, אלא כל הנרתיק בכלל "הבית החיצון", ודם בכל מקום בנרתיק מטמא.

לשיטת רבי יוחנן קיים אזור הקרוי "בין השיניים" כשרק דם הנמצא חוצה לו מטמא. אם ר' יוחנן לא חולק על תנא דברייתא, מקום בין השיניים חייב להיות במקום פנימי יותר מהנרתיק, כמו למשל צוואר הרחם.

רבו הראשונים שהשוו את שיטת ר' יוחנן לשיטת תנא דברייתא. ביניהם רמב"ם, מאירי, רא"ש בפסקיו, רמב"ן בהל' נדה, אורחות חיים, לקט יושר, ועוד. וכ"כ בפשיטות בב"י יר"ד ריש סי' קפג: "ומסיק בפרק יוצא דופן דבית החיצון הוי עד בין השיניים... והיינו מקום שהשמש דש" עכ"ל.

מקום "בין השיניים": ברמב"ם משמע שבין השיניים הוא "פתח המקור" או בשפה הרפואית פתח צוואר הרחם. כך דייק בדבריו גם החזון איש. בעקבות הרמב"ם – הסמ"ע³³, הב"ח³⁴ והחת"ס סוברים להלכה בבירור כי "בין השיניים" מקומו בפתח המקור – הפה החיצוני של צוואר הרחם, וכל הנרתיק נחשב כבית החיצון.

לעומת זאת, בפשטות שיטת רש"י היא כי הנרתיק חלוק ע"י תלתולי בשר לשני חלקים, פנימי וחיצוני, כשמושג "הבית החיצון" לעניין טומאת נדה מתייחד רק לחלק החיצוני של הנרתיק. בפשטות, לפי פירוש זה ר' יוחנן אמור לחלוק על תנא דברייתא, כשנסיונות המפרשים בדעת רש"י להתאים את שיטת ר' יוחנן לתנא דברייתא, אינם מתאימים למציאות. בעקבות רש"י צעדו חלק מהראשונים, ביניהם בעלי התוספות. בעקבותיהם גם המשאת בנימין³⁵, הסדרי טהרה³⁶ וההולכים בעקבותיהם סוברים כדעת רש"י שהנרתיק מתחלק לבית חיצון ובית פנימי על ידי "שיניים".

33. ר' יהושע פלק, הובאו דבריו בשו"ת משאת בנימין תחילת סי' מט.

34. שו"ת הב"ח החדשות סי' לד.

35. שו"ת משאת בנימין סי' מט.

36. סדרי טהרה סי' קצד, כו

אמנם ברש"י נדה כא, ד"ה "שמטמאה בפנים כבחוף" איתא ש"מאחר שיצא [הדם] מהמקור לפרוזדור והעמידו כתליה, מיד היא מטמאה". פשט הדברים הוא כרמב"ם, דמרגע שיצא הדם מהמקור לכל מקום בפרוזדור, בין חיצוני בין פנימי, "מיד היא מטמאה". לכן למרות שההולכים בעקבות רש"י הבינו שבין השניים הוא מקום בנרתיק, בכ"ז צע"ג מהי באמת שיטת רש"י.

מבחינת המציאות האנטומית והרפואית לא ניתן להבין את המקובל בשיטת רש"י. ידוע היום בבירור כי אין שום גבול בנרתיק שהשמש לא יכול לדוש בו ולכן כולו בכלל 'מקום דישה'. כמו כן אין בנרתיק שום מקום היכול להתאים לתיאור "בין השניים".

לעומת זאת תעלת צואר הרחם מתאימה מאד לתיאור של בין השניים, בהתאמה מלאה לשיטת הרמב"ם וסיעתו. הידע הרפואי של ימינו על מבנה הנרתיק וצואר הרחם איננו נלקח מספרי ניתוח ישנים, אלא הוא ידע בלתי אמצעי יום יומי של הסתכלות ישירה של רופאים בכל העולם. כך שמובנים מאד דבריו של הרב פרופ' דוב הימן זצ"ל כי אין לו ספק שהחלל הפנימי של תעלת צואר הרחם, הקרוי בלעז *arbor vitae uteri* – הוא הוא "בין השניים" האמור בדברי חז"ל. (גם פרוש הגר"א זלזניק, להלן בנספח, מתאים לרמב"ם ולמציאות הידועה היום).

אין לשכוח כי במקום שיש לפנינו שני פירושים לדברי חז"ל שנאמרו כהוראה הלכה למעשה: האחד ברור, אין בו עמימות, יישומו פשוט לכל והוא מתאים להפליא למציאות. בעוד האחר לא ברור, מלא עמימות, איש לא יכול ליישמו עקב העדר ידיעה ברורה של גדריו, ובנוסף על כך אין לו שום אחיזה במציאות – ברור שיש להעדיף את הפירוש הברור והמובן, ולא לתלות בחז"ל שהורו לציבור הוראות עמומות שאינן ניתנות כלל ליישום ושאינן מתאימות למציאות. וכן כתב הרמב"ם במורה, כי בכל מקום בו אפשר לפרש את דברי חז"ל באופן שהם מתאימים "למציאות אשר התבאר מציאותו במופת – הוא יותר ראוי, באדם המעולה המודה על האמת, לעשותו"³⁷.

בעקבות הרמב"ם במורה, ולאור דבריו הברורים של החת"ס³⁸, כי "אי אפשר לנו להכחיש המציאות שאינו כפירש"י ותוס' וציור מהר"ם לובלין, ואין לנו אלא מה שכתב הרמב"ם", מסתבר כי ראוי לפסוק כמותו, ובודאי שאין לסמוך על רש"י וסיעתו לקולא, ולהתיר ח"ו דם שיצא מהמקור ונמצא בנרתיק מחוץ לפתח תעלת צואר הרחם, גם אם נמצא סמוך לקצה הנרתיק הפנימי³⁹.

37. מורה נבוכים חלק ג סוף פרק יד (תרגום רשב"י אבן תיבון).

38. ראה פרק א, לעיל.

39. שלא כמו שכתב בשו"ת שיע נחום (מעלה אדומים תשס"ח) סי' נו להקל בדם הנמצא על דיאפרגמה. יתר על כן, לגבי הנדון בשיע נחום, מקום הדם בדיאפרגמה יכול להיות גם מחוץ למחצית הפנימית של הנרתיק, ולא מצינו שום סברא להקל במקום כזה אפילו לרש"י וסיעתו. ראה אורנים לעיל, סימן כב, עמ' 253-254, ובאסיא פא-פב עמ' 203 ו-209.

נספח לסימן לה

מכתבו של הגאון הר"ר אהרן זלזניק שליט"א

לכבוד הרב מרדכי הלפרין שליט"א,

הנני להודות לו על חוברת אסיא שהמציא לידי, ובפרט על מאמרו לביאור בין השיניים שהנאני מאד.

ואמנם מה שרצונו לפרש בין השיניים על תעלת צואר הרחם נראה שאינו אפשרי, שהרי המשנה פרשה שאשה מטמאה בבית החיצון, ושאלה הגמרא עד היכן בית החיצון. כלומר שסברה הגמרא שאין מטמאה תכף ביציאה מהרחם, והשיבה עד בין השיניים. כלומר שאכן לא תכף ביציאה, שא"כ היה לגמרא לומר מן המקור ולחוץ או בלשון אחרת שזו משמעותה. וכששוב נסתפקו אם בין השיניים כלפנים או כלחוץ, הרי שאף אם בין השיניים כלחוץ, עדיין יש מקום שבו אינה נטמאת. ואם כל התעלה היא בכלל בין השיניים הרי שאם בין השיניים כלחוץ הכל ממש מטמא.

ולפיכך נראה שבין השיניים – המכוון לשפתים החיצונות של צואר הרחם בלבד, שכפי שצייר בתרשים מס' 3 במאמרו, אף להן יש כעין צורת שיניים גדולות, וכל מה שמן הפה החיצון של צואר הרחם ולפנים אינו בכלל בין השיניים.

ולדרך זו יש לומר שבין השיניים כולל אף את האזור החיצון של השפתיים, שגם כשנקרב את השפתיים זו לזו ישאר גלוי. ובזה נוכל ליישב את קושיית המשאת בנימין למה לא נקטו כאן לשון פרוזדור, שבין לפי הצד שבין השיניים כלפנים ובין לפי הצד שהוא כלחוץ, אין זה מקביל ממש להגדרת פרוזדור, שפרוזדור היינו משעה שיצא לחלל הפרוזדור אף שהוא תוך הקו העובר מקצה החיצון של שפה זו לקצה החיצון של שפה זו. ובין השיניים כולל אף את האזור הזה.

כמובן שכל דברי הן על סמך התרשים שבמאמרו הנזכר ואם אין הדברים עומדים במבחן המציאות אודה לו אם יעמידני עליה.

בברכה,

אהרן זלזניק

תשובת המחבר:

דברי כת"ר אפשריים ועומדים במבחן המציאות. אמנם יש בהם קולא גדולה כאשר נמצא דם בחלק הגלוי של תעלת צואר הרחם, דהינו מהפה החיצוני של הצוואר ולחוץ. לדעת כת"ר נחשב דם זה כנמצא עדיין בבין השיניים שלא יצא לבית החיצון, ולא אוסר.

